

סוגיה יא: דין השופר (5): שופר של עולה, שלמים, מודר הנאה וגזול

* *

רקע

עד עכשיו עסקנו בפגמים פיזיים של השופר, סוגייתנו עוסקת בפגמים הלכתיים – בשופר של איסור.

מקורות

- א. גמ' כח. "אמר רב יהודה בשופר של עולה... בימות הגשמים אבל לא בימות החמה"
- ב. תוס' ד"ה בשופר, אמר, [המודר הנאה משופר]
רי"ף ז.ז. באלפס, "אמר רב יהודה בשופר של ע"ז לא יתקע... אבל לא בימות החמה"
ר"ן ד"ה אמר רב יהודה, אמר רבא
רא"ש סי' ט
- ג. ריטב"א ד"ה אמר רב יהודה שופר של עולה
- ד. ירושלמי סוכה פ"ג ה"א, "לולב הגזול והיבש פסול... ויש קול אסור בהנייה"
רמב"ם הל' שופר פ"א ה"ג
ריטב"א ד"ה ואם תקע יצא מ"ט, "ולענין שופר הגזול..."
- ה. שו"ע סי' תקפו סע' ב-ה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ט, יח, כב]

תלמוד ירושלמי מסכת סוכה פרק ג דף נג טור ג / ה"א
לולב הגזול והיבש פסול כו' תני רבי חייה ולקחתם לכם משלכם ולא הגזול אמר רבי לוי זה שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה לאחד שכיבד את השלטון תמחוי אחד ונמצא משלו אמרו אי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו שופר של עבודה זרה ושל עיר הנידחת רבי לעזר אמר כשר תני רבי חייה כשר תני רבי הושעיה פסול הכל מודין בלולב שהוא פסול מה בין שופר ומה בין לולב אמר רבי יוסה בלולב כתיב ולקחתם לכם משלכם לא משל איסורי הנייה ברם הכא יום תרועה יהיה לכם מכל מקום אמר רבי לעזר תמן בגופו הוא יוצא ברם הכא בקולו הוא יוצא ויש קול אסור בהנייה.

ריטב"א כח. ד"ה אמר רב יהודה שופר של עולה
אמר רב יהודה שופר של עולה. פי' שתלשו מחיים דאילו לאחר זריקה אין מעילה אפילו בעורה שהכל לכהנים וכדפירש רש"י, והא דאמר לא יתקע פי' מפני שהוא כבא ליהנות בקדשים, ובתוספות פירשו לא יתקע במזיד דבמזיד אין מעילה ולא יצא לחולין.
והא דאמרינן בשופר שלמים כיון דלית ביה מעילה באיסוריה קאי. קשיא לי מכל מקום הא תקע בו ומה לי אי עבד ביה איסורא אי לא כיון דלא בעינן שופר שלו ויוצא בשופר שאול כדאיתא בירושלמי [סוכה פ"ג ה"א], וי"ל דמכל מקום איכא משום מצוה הבאה בעבירה כדאיתא בלולב הגזול [סוכה ל.], א"נ שאם לא יצא לא עביד איסורא מוטב הוא לומר שלא יצא.

מהדורה ראשונית ללא הגהה

רי"ט ב"א כח. ד"ה ואם תקע יצא מ"ט

ולענין שופר הגזול התיר הרמב"ם ז"ל [פ"א מה' שופר ה"ג] לפי שבקול יוצא, ויש סעד לדבריו בירושלמי [סוכה פ"ג ה"א] דאמרינן התם שופר של ע"ז ר' חייא תני כשר ר' אושעיא תני פסול הכל מודים כלולב שהוא פסול מה בין לולב לשופר אמר ר' יוסי לולב כתיב לכם משלכם ולא של איסורי הנאה ברם הכא יום תרועה יהיה לכם מכל מקום, ר' אליעזר אמר תמן בגופו הוא יוצא ברם הכא בקולו הוא יוצא ויש קול אסור בהנאה כלומר ואינו חשוב נהנה מע"ז, ולא אזיל בשיטתא דגמרא דילן דפרישו טעמא בין בשופר בין כלולב דעבודה זרה משום דמצות לאו ליהנות ניתנו, ונקיט רבינו ז"ל מהאי ירושלמי דהוא הדין דאיכא למישרי שופר גזול מהני תרי טעמא דאיכא באיסור הנאה דליכא משום גזול דלא בעינן לכם ועוד שבקולו יוצא, ומסתברא דהני תרי טעמי מהני להכשיר הגזול מדין גזל שאינו שלו דלא מתהני מידי מדחבריה, אבל אכתי איכא איסורא אחרינא דאיכא מצוה הבאה בעבירה, כדין לולב דמיפסיל מהאי טעמא ביום שני דלא בעינן לכם ויוצא בשאול, שאע"פ שבקולו הוא יוצא מצוה הבאה בעבירה היא, וכמה יתרצה זה אל אדוניו ביום הדין, ובירושלמי דלא חיישי להא משום דלא חיישי למימר הכי אלא בגזול שנעשה בו הוא עצמו עבירה בסיוע המצוה, דמצוה היא שינוי רשות או שינוי השם וקנאו ביאוש ושינוי רשות, הלכך שופר הגזול פסול והשאול כשר, וגזול שקנאו ביאוש ושינוי קראוי קודם מצותו ליכא משום מצוה הבאה בעבירה.

הסבר הסוגיה

הדר אמר [רבא] אחד זה [שופר של עולה] ואחד זה [שופר של שלמים] יצא מצות לאו ליהנות ניתנו.

[גמ' כח.]

הגמ' דנה האם התוקע בשופר של קדשים, עבודה זרה ומודר הנאה יוצא ידי חובתו. רב יהודה אומר שאסור לתקוע בשופר של קדשים, כיוון שאסור להשתמש בקדשים. התוקע בשוגג בשופר שנתלש מבהמת עולה בחייה מועל, ומעילה מוציאה הבהמה לחולין, ולכן יצא בתקיעה ידי חובתו. אין מעילה בקדשים קלים, ולכן התוקע בשופר של שלמים לא יצא ידי חובתו. אין מעילה במזיד, ולכן אם תקע במזיד בין בשופר של עולה ובין בשופר של שלמים לא יצא ידי חובתו. רבא חלק על רב יהודה וסבר שהמעילה רק אחר התקיעה, ובזמן התקיעה השופר לא יצא לחולין, והתוקע לא יצא ידי חובתו. רבא חזר בו ופסק שבשניהם יוצא ידי חובתו ש"מצות לאו ליהנות ניתנו".

בסוגיה זו שתי הלכות:

א. אסור לתקוע בשופר של קדשים.

ב. התוקע בשופר של קדשים שלא יצא לחולין אינו יוצא ידי חובתו לרב יהודה, ויוצא ידי חובתו לרבא מפני שמצוות לאו ליהנות ניתנו.

ההלכה הראשונה ברורה, אסור להשתמש בקדשים, ולכן אסור לתקוע בשופר של בהמות קרבן. ההלכה השנייה צריכה ביאור מדוע התוקע אינו יוצא ידי חובתו, והרי הוא קיים את מצות "העברת שופר תרועה בחודש השביעי", מדוע המעילה מפקיעה את קיום המצוה?

הריטב"א [ד"ה אמר רב יהודה שופר של עולה] שואל שאלה זו ומתרץ שהשופר נפסל מדין "מצוה הבאה בעבירה". התורה חידשה שמעשה עבירה מפקיע את קיום המצוה, והעושה מצוה בחפץ של עבירה אינו יוצא ידי חובתו.

הסבר הריטב"א קשה, אם שופר של קדשים נפסל מדין מצוה הבאה בעבירה מדוע "מצות לאו ליהנות ניתנו" מכשירתו, האם ניתן לצאת ידי חובה בלולב גזול מפני ש"מצות לאו ליהנות ניתנו"? התשובה לשאלה זו פשוטה. "מצות לאו ליהנות ניתנו" מגדיר שאין כאן מעשה עבירה, והתוקע קיים את מצותו. קדשים מיועדים להקרבה בלבד, ולכן לכתחילה אסור להשתמש בהם לשימוש אחר, אפילו לא לצורך מצוה. איסור מעילה הוא ליהנות מתשמישי גבוה, וכיון שמצוות לאו ליהנות ניתנו הוא אינו נהנה מצורכי גבוה, אינו עובר על איסור מעילה, וממילא מקיים מצות שופר.

הרמב"ם אינו מקבל הסבר זה. הרמב"ם [הל' שופר פ"א ה"ג] פוסק: "וכן שופר של עולה לא יתקע בו ואם תקע יצא שאין בקול דין מעילה, ואם תאמר והלא נהנה בשמיעת הקול מצות לא ליהנות ניתנו". הרמב"ם אינו מסתפק בדברי רבא "מצות לאו ליהנות ניתנו" אלא מוסיף "שאיין בקול דין מעילה". נראה שהרמב"ם סובר שכל שימוש בצרכי גבוה, בין שימוש שיש בו הנאה ובין שימוש שאין בו הנאה, לשימוש אחר מיעודם להקרבה על גבי המזבח מוגדר כמעילה. לפיכך חייב הרמב"ם להסביר שבקול אין מעילה. כמו כן סובר הרמב"ם שיש איסור ליהנות מקדשים, אף במקום שאין בהנאה איסור מעילה, ולכן הרמב"ם מדגיש שמצוות לאו ליהנות ניתנו.

רב יהודה [כת]. אומר שהתוקע בשופר של עבודה זרה יצא ידי חובתו ובשופר של עיר הנדחת אינו יוצא ידי חובתו. מסבירה הגמ' ששופר של עיר הנדחת עומד לשריפה, ו"כתותיה מיכתת שיעוריה", שופר של עבודה זרה אינו עומד לשריפה, ולכן התוקע בו יוצא ידי חובתו.

הראשונים [רא"ש סי' ט ועוד ראשונים] מבארים, שהגמ' עוסקת בעבודה זרה של גויים, שניתן לבטלה, ולהפקיעה משם עבודה זרה, ולכן אינה עומדת לשריפה. עבודה זרה של יהודי אינה בטלה, עומדת לשריפה, ודינה כדין עיר הנדחת.

נרחיב מעט את הדיבור על דין כתותי מיכתת שיעוריה. הגמ' אינה אומרת "כתותיה מיכתת חפצא" אלא "כתותיה מיכתת שיעוריה", משמע מכאן שחפץ העומד לשריפה קיים, ורק השיעור שלו מתבטל. כשהתורה קבעה לחפץ שיעור, לא ניתן לצאת ידי חובה בחפץ העומד לשריפה, כשהתורה לא קבעה לחפץ שיעור ניתן לצאת ידי חובה אף בחפץ העומד לשריפה [עיין חולין פט. לענין כיסוי הדם בעפר של עיר הנדחת].

הרמב"ם פוסק בהלכות יבום וחליצה [פ"ד ה"כ]: "סנדל של תקרובת עבודת כוכבים ושל עיר הנדחת... אם חלצה בו חליצתה פסולה שהרי אינו עומד להלך בו". פסק הרמב"ם צריך עיון, סנדל צריך שיעור כדי לחפות רוב רגלו, ומדוע הרמב"ם אינו פוסלו משום דכתותי מיכתת שיעוריה אלא משום שאינו עומד להלך בו?

נראה לפרש, על פי יסוד של ר' חיים מבריסק [הל' שבת פי"ז הי"ב. עיין גם קהלות יעקב סוכה סי' כה] שיש שני סוגי שיעורים, יש שיעור הנובע מקביעה הלכתית פורמאלית ויש שיעור הנובע מצורך פונקציונאלי. שיעור טפח במבוי, שלושה טפחים בלולב, כזית באוכלים וכדו' הם שיעורים הלכתיים פורמאליים, ובהם יש הלכה של "כתותיה מיכתת שיעוריה". שיעור "כדי לחפות רוב רגלו" בסנדל אינו שיעור פורמאלי, אלא הוא שיעור פונקציונאלי, שרק סנדל החופה את רוב רגלו מוגדר כסנדל. סנדל של עיר הנדחת חופה למעשה את רוב רגלו של היבם, ואין בו "כתותיה מיכתת שיעוריה".

בדין שופר ראינו [בעמ' 15] מחלוקת ראשונים, לדעת הר"ן שיעור שופר טפח בכל אדם, ולדעת הריטב"א שיעור שופר תלוי בידו של כל אדם ואדם. מסוגייתנו ראינו לשיטת הר"ן, שאם השופר תלוי בידו של כל אדם ואדם כדי "שלא תהא מפסקת ידו בין קול לשופר", כפי שמבאר הריטב"א, השיעור הוא פונקציונאלי, ואין בו דין "כתותיה מיכתת שיעוריה". נראה להסביר שריטב"א חולק רק לחומרא בתוקע שידו גדולה, אבל תוקע שידו קטנה מטפח חייב לתקוע בשופר ששיעורו טפח. כיוון ששיעור טפח אינו תלוי בגודל ידו של התוקע יש בו דין "כתותיה מיכתת שיעוריה".

סוגייתנו אינה דנה בדין שופר גזול, הרמב"ם [הל' שופר פ"א ה"ג] משלים חסרון זה ופוסק: "שופר הגזול שתקע בו יצא שאין המצוה אלא בשמיעת הקול אע"פ שלא נגע בו ולא הגביהו השומע יצא ואין בקול דין גזל". הראב"ד משיג על הרמב"ם: "ואפילו יהיה בו דין גזל יום תרועה יהיה לכם מכל מקום הכי איתא בירושלמי".

מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בנויה על הירושלמי במסכת סוכה [פ"ג ריש ה"א]. הירושלמי מביא מחלוקת אמוראים האם שופר של עבודה זרה ושל עיר הנדחת פסול [שים לב הירושלמי סותר את סוגייתנו בדין זה], והוא מבאר שהמחלוקת נאמרה רק בשופר אבל בלולב הכל מודים שהוא פסול. הירושלמי מביא שני הסברים לחילוק בין שופר לבין לולב:

א. "אמר רבי יוסה בלולב כתיב ולקחתם לכם משלכם לא משל איסורי הנייה ברם הכא יום תרועה יהיה לכם מכל מקום".

ב. "אמר רבי לעזר תמן בגופו הוא יוצא ברם הכא בקולו הוא יוצא ויש קול אסור בהנייה".

רבי יוסה מפרש שבלולב יש דין "ולקחתם לכם ביום הראשון" הלולב צריך להיות שלכם, ולכן איסורי הנאה פסולים ללולב, בשופר אין דין "לכם", ואף איסורי הנאה כשרים לשופר. רבי לעזר מפרש שבלולב יוצאים ידי חובה בחפץ עצמו, וחפץ של עבודה זרה אסור בהנאה, בשופר אין יוצאים ידי חובה בחפץ אלא בקול, והקול אינו אסור בהנאה.

הרמב"ם מפרש שהסברו של רבי לעזר משמעותי גם לדין שופר גזול, אבל הסברו של רבי יוסה אינו משמעותי לדין שופר גזול. הראב"ד מפרש שגם הסברו של רבי יוסה משמעותי לדין שופר גזול. לריטב"א [ד"ה ואם תקע יצא] הסבר שלישי והוא מפרש ששני ההסברים אינם משמעותיים לדין שופר גזול.

חפץ גזול פסול מדין מצוה הבאה בעבירה, והראשונים נחלקו בגדרי הדין. הרמב"ם סובר שהסברו של רבי יוסה מתייחס לדין "לכם" בלבד, ואינו משמעותי לשופר גזול הפסול

מדין מצוה הבאה בעבירה. הסברו של רבי לעזר משמעותי גם לדין מצוה הבאה בעבירה, שהאיסור הוא שעבירה משמשת לעשיית מצוה. המצוה בשופר להשמיע קול, ובקול השופר אין גזל. הריטב"א חולק ולדעתו אסור לעשות מצוה בעזרת עבירה, וגזלת השופר מאפשרת קיום המצוה. הראב"ד חולק על שניהם ולדעתו אין בשופר דין מצוה הבאה בעבירה. בכל המצוות צריכים לעשות מעשה מצוה, ואין לעשות מעשה מצוה בחפץ של עבירה. במצות תקיעת שופר, המצוה להגדיר את היום כ"יום תרועה", וכל תקיעה אף תקיעה שמעשה המצוה שלה מאוס מפאת העבירה שבה, מגדירה את היום כ"יום תרועה".

סיכום

אין לתקוע בשופר של קדשים מפני שהם מיועדים להקרבה, אין לתקוע בשופר של עבודה זרה מפני שהיא מאוסה, ומותר לתקוע בשופר של מודר הנאה מפני שמצוות לאו ליהנות ניתנו.

התוקע בשופר של קדשים יצא ידי חובתו מפני שהתורה אסרה ליהנות מהקדשים, ומצוות לאו ליהנות ניתנו. הרמב"ם סובר שהתורה אסרה כל תשמיש בקדשים, אף תשמיש שאין בו הנאה, ולכן הוא מוסיף שאין בקול דין מעילה.

התוקע בשופר של עבודה זרה של גויים יוצא ידי חובתו, מפני שמצוות לאו ליהנות ניתנו. התוקע בשופר של עבודה זרה של ישראל ובשופר של עיר הנדחת אינו יוצא ידי חובתו מפני שהם עומדים לשריפה וכתותי מיכתת שיעוריהם.

התוקע בשופר גזול, לדעת הרמב"ם והראב"ד יוצא ידי חובתו, מפני שאין בשופר דין מצוה הבאה בעבירה. לדעת הריטב"א יש בשופר דין מצוה הבאה בעבירה, ואין יוצאים ידי חובה בשופר גזול.

הלכה

השו"ע [סי' תקפו סע' ב] פוסק כרמב"ם וכראב"ד, שהגזול שופר ותוקע בו יצא ידי חובתו אפילו לא נתייאשו הבעלים ממנו. המשנה ברורה [סק"ט] פוסק שלכתחילה אסור לתקוע בו, וכל שכן שאין לברך עליו. הוא פוסק שלא כדאי לברך עליו אפילו היו יאוש ושינוי.

השו"ע [סע' ג] פוסק שאם תקע בשופר של עבודה זרה של נוכרי יצא ידי חובתו. הרמ"א מביא שיש מחמירים שיוצא בו רק כשביטל את העבודה זרה מערב יום טוב. המשנה ברורה פוסק כדברי השו"ע, שהם דברי רוב הפוסקים.

השו"ע [סע' ה] פוסק שהמודר הנאה משופר, לא יתקע בעצמו אלא יאמר לאחר שיתקע לו. מסביר המשנה ברורה [סקכ"ב] שלא יתקע בעצמו "דיש הרבה בני אדם שיש להם הנאה כשהם תוקעים". הוא מבאר שאם אין מי שיתקע לו, יתקע לעצמו.